Əbədiyyətə qovuşmuş dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli

Professional (çoxsəsli) musiqi mədəniyyətinə keçid hər bir millətin mənəvi-estetik mədəniyyətində keyfiyyətcə yeni bir mədəni mərhələ sayılmaqdadır. Təbii ki, müxtəlif xalqlar belə bir yeni estetik təfəkkür tərzinə sahib bədii mədəniyyətə heç də eyni bir tarixi dövrdə malik olmamışdı. Artıq XIV-XV əsrlərdən başlayaraq bir çox qərb ölkələrində humanizm, sosial bərabərlik və azadlıq ideallarını ifadə edən İntibah dünya görüşünün təsiri altında sənətdə, eyni zamanda musiqi sənətində yeni-yeni bədii hadisələrin, bədii ifadə və təsvir vasitələrinin meydana gəlməsini hiss etmək mümkün idi. Eyni zamanda İtaliyada, Fransada, Almaniyada, İngiltərədə, XIX əsrin əvvəllərindən isə Rusiyada və bir çox digər ölkələrdə belə tədricən professional *(çoxsəsli)* musiqinin yaranması və inkişafı prosesini izləmək mümkün olurdu.

Belə bir meyil bir tərəfdən sənətkarın orta çağlardakı məhdud, təhkimçilik vəziyyətində olmasına qarşı çıxan etirazından, sənətdə azad olmaq arzusundan qaynaqlansa da, digər tərəfdən xalq milli musiqi folklorunu, yeni bir estetik mərhələyə çatdırmaq, onun ən gözəl nümunələrini, intonasiya və ritmik xüsusiyyətlərini digər millətlərə, xalqlara da sevdirmək istəyindən irəli gəlirdi. Sırf bu, tarixi baxımdan da özünü isbat etmiş yaradıcılıq təşəbbüsü və üsulundan dolayı yavaş-yavaş sənətkarların, bu sırada bəstəkarların da konkret olaraq adları duyulmağa başlayır, bir çox professional çoxsəsli milli musiqi *ekollarının* meydana gəlməsi və formalaşması prosesi onların adı ilə əlaqələndirilməsi həqiqəti ortaya çıxır. Hazırda dünya professional musiqi mədəniyyətinin meydana gəlməsi və inkişafı prosesi Glük, Montoverdi, Hendel, Korelli, Bax, Haydn, Motsart, Bethoven, Brahms, Şopen, List, Berlioz, Bize, Grik, Rodriges, Glinka, Çaykovskiy və başqalarının adları ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda bu bəstəkarların adları bir çox milli *çoxsəsli* professional musiqi mədəniyyətlərinin simvolu, nümayəndəsi kimi də səslənməkdədir. Təbiidir ki, belə bir adı qazanmaq o qədər də asan deyil. Yalnız öz xalqının mənəvi-mədəni dəyərlərinə, ictimai-tarixi hadisələrinə əhəmiyyət verən, onları zamanın istəklərinə uyğun olaraq bədii bir şəkildə əks etdirə bilən sənətçilər əbədiyyətə qovuşa, xalqının yaddaşında və milli mədəniyyətinə daxil ola bilirlər. Belə böyük şəxsiyyətlərdən biri də Üzeyir Hacıbəyli idi.

Azərbaycan çoxsəsli musiqi mədəniyyətinin yaradıcısı sayılan Üzeyir bəy öz çoxyönlü fəaliyyəti (o bəstəkarlıq fəaliyyəti ilə birlikdə bir musiqişünas-alim, tənqidçi, ssenari müəllifi, jurnalist, tərcüməçi, pedaqoq və s. kimi də şöhrət qazanmışdır) ilə ayrılan, eyni zamanda professional musiqi mədəniyyətinin yaradılması yolunda mübarizə aparan, öz bir-birindən gözəl əsərləri ilə milli musiqi-estetik prinsiplərinə əsaslanaraq çoxsəsli musiqinin meydana gətirilməsini sübut edən bir şəxsiyyət, bir bəstəkar kimi Azərbaycan və XX əsr dünya musiqi mədəniyyəti tarixinə damğasını vura bilmişdir.

Dünyanın bir çox tanınmış sənətkarları, eyni zamanda bəstəkar və musiqişünasları Üzeyir Hacıbəylinin həqiqətən də nadir bir şəxsiyyət, bəstəkar və musiqişünas olmasını etiraf etmişdilər. Bu baxımdan, XX əsrin ən tanınmış bəstəkarları və musiqişünaslarından sayılan Dm.Şostakoviç, S.Prokofyev, A.Xaçaturyan, R.Glier, B.Asafyev, Y.Belyayev və başqalarının tərifyanə söylədikləri sözlər xüsusilə böyük əhəmiyyət daşımaqdadır.

Həqiqətən də Üzeyir bəyin Azərbaycanda professional (çoxsəsli) musiqi mədəniyyətinin yaradılması, inkişaf etdirilməsi yolundakı müstəsna səyləri, çoxyönlü fəaliyyəti və əzmli mübarizəsi insanı heyran qoyur. XX əsrin əvvəllərində mühafizəkar qüvvələr, həddindən artıq milliyyətçi ruhlu kimsələr, köhnə mənəviyyatik və estetik dəyərlər sistemindən kənara çıxmaq istəməyən ictimai güclər və bu sırada aşırı dini qruplar, eyni zamanda xalqın geniş bir kütləsinin məlumatsız olması, yeni-yeni bədii-estetik hadisələrin reallaşdırılması prosesinə böyük əngəllər yaratmaqda idi. Unutmamaq lazımdır ki, bu söylədiklərimiz səbəblərdən dolayı yenilikçilik (novatorçuluq) meyillərini müdafiə edən, onları yayan və reallaşdırmağa diqqət göstərən nadir şəxsiyyətlər ciddi bir şəkildə təqib edilir, bəzən fiziki baxımdan belə məhv edilirdilər. Məsələn, H.Ərəblinski kimi məşhur bir teatr aktyorunun teatr sənətinin inkişafı, yayılması yolundakı böyük nüfuz sahibi olması və müvəffəqiyyətlərindən rahatsızlanan bəzi ictimai qüvvələr onun qətlinə belə qərar vermişlər. Belə bir mürəkkəb tarixi dövrdə Üzeyir Hacıbəyli heç bir zaman təqib, hədə-qorxulardan, hətta təhqirlərdən belə qorxmamış, xalqın gələcək həyatını, demokratiya yolunda irəliləməsini, yeni-yeni mütərəqqi ictimai-mədəni meyillər, eyni zamanda bədii-estetik hadisələrdən kənarda qalmamış və bu yolda ardıcıl olaraq mübarizə aparmışdır.

XX əsrin əvvəllərində demokratik prinsipləri müdafiə edən, milli dəyərlərin bəşəri dəyərlər səviyyəsinə yüksələ biləcəyinə inanan, eyni zamanda onun bəşəri dəyərlərə heç də düşmən olmadığını görə bilir, əsrin böyük Azərbaycan mütəfəkkirləri Əlibəy Hüseynzadə, M.Ə.Rəsulzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Əzim Əzimzadə və başqaları ilə eyni ideoloji platformada duran Üzeyir Hacıbəyli sənət, mədəniyyət, eyni zamanda müzikoloji, teatrşünaslıq, filologiya, tərcümə problemləri ilə əlaqədar onlarca maraqlı məqalələrinin yanında öz musiqi əsərləri ilə də hər zaman xalqın milli tarixi dəyərlərinə təməllənən yenilikçilik ideallarını, onun istək və arzularını, azadlıq və müstəqillik uğrunda verdiyi mübarizələrini ifadə etməyə çalışmışdır. Gənc yaşlarından professional musiqi mədəniyyətinin incəliklərinə dərin maraq göstərən Üzeyir bəy hələ Qori Seminariyasında (liseyində) oxuduğu illərdə skripka çalmağı öyrənir, klassik dünya bəstəkarlarının əsərləri ilə tanış ola bilir. İrəlidə o, məşhur Peterburq konservatoriyasında oxuduğu zaman öz professional təcrübə və bəstəkarlıq texnikasını daha da inkişaf etdirməyə başlayır. Bəstəkarlıq texnikaları, harmoniya, polifoniya, orkestrləşdirmə, partitura oxunuşu kimi dərsləri o zamanın tanınmış musiqiçilərindən alan Üzeyir bəy, heç şübhəsiz, irəlidə yaradıcılığında onlardan məharətlə istifadə etmişdir. Peterburqda oxuduğu illərdə belə o, yaradıcılıqdan qopmamış, "Arşın mal alan", "O olmasın, bu olsun", "Ər və arvad" kimi ölümsüz musiqili komediyalar üzərində çalışmışdır. Zamanının ictimai haqsızlıqlarını, eyni zamanda ömrünü sürmüş və cəmiyyətin inkişafına daha çox mane olan ənənə və adətləri üzə çıxaran Üzeyir Hacıbəyli bu əsərlərində öz yazıçılıq qabiliyyətini də göstərmiş oldu. Həqiqətən, bu musiqili komediyalarının mətnləri də ona aid idi. Üzeyir bəy bu əsərləri ilə həm bəstəkar, həm də yazıçı kimi böyük uğur qazanmışdır. Komediyalarının musiqi parçaları bu gün də Azərbaycanda musiqisevərlərin dilindən düşmür, buradakı yumor dolu səhnələr isə hər zaman gülüş, sevinc və xoş bir ruh halı gətirməkdədir. Bu musiqili komediyaları daha sonralar kinematoqrafiya vasitəsilə beynəlxalq rəğbət qazanmış oldı. "Arşın mal alan" musiqili komediyası, eyni zamanda eyniadlı filmi dünyanın bir çox ölkələrində - ABŞ-da, Fransada, Almaniyada, İranda, son zamanlarda Türkiyədə belə tamaşaçıların və dinləyicilərin rəğbətini qazanmışdır. Azərbaycanda bir çox aktyorların, xüsusilə də komediya ruhlu aktyorların yetişməsində, eyni zamanda müğənnilər dəstəsinin inkişafında bu musiqili komediyanın son dərəcə böyük rolu olmuşdur. Unutmamaq lazımdır ki, bu komediyaların meydana gəldiyi dövrdə Azərbaycanda hələ professional sənət təhsili verən musiqiçilər, bu sırada Gözəl Sənətlər Universiteti, Musiqi Akademiyası, Dram Teatrı, Opera və Balet Teatrı və s. yox idi. Adlarını zikr etdiyimiz bu komediyalar demək olar ki, bu professional sənət sahəsinin funksiyasını da yerinə yetirmiş olurdu. Daha doğrusu, komediyalarda iştirak edən aktyorların əksəriyyəti böyük qabiliyyətə sahib amatör (özfəaliyyət) aktyorların və solistlərdən ibarət idi və onların musiqili komediya səhnəsinə gəlişi birbaşa Üzeyir bəyin təşəbbüsü və uzaqgörənliyi sayəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycan teatr və kino sənətinin təməlini qoymuş unudulmaz sənətçilərdən M.A.Əliyev, M.Mərdanov, A.Gəraybəyli, B.Şəkinskaya, L.Cavanşirova, R.Behbudov və başqalarının adları sırf bu əsərlərlə bağlı olmuşdur. Eyni sözləri Üzeyir bəyin meydana gətirdiyi səhnə əsərləri olan ilk operaları haqqında da söyləmək mümkündür. Hələ 1908-ci ildə səhnələşdirdiyi "Leyli və Məcnun" operasında bəstəkar zamanının tanınmış xalq musiqiçiləri və aktyorlarını bir araya gətirmiş, zamanı üçün mükəmməl bir opera əsərini ortaya qoya bilmişdir. Bu iş tamamilə xalq musiqisi nümunələrinə, həmçinin zəngin klassik muğam sənətinə əsaslanırdı. Xalq arasında muğamların böyük psixoloji-emosional (duyğulu) əhəmiyyətini və təsir gücünü gözəl bilən Üzeyir bəy bu ilk operasında muğam nümunələrindən geniş bir şəkildə, həm də əsərin (dramaturji axarına və qəhrəmanların psixoloji ruh halına uyğun olaraq böyük bir məharətlə istifadə edə bilirdi. Bəstəkar bu əsərində hər bir muğama xas emosional məzmunu və romantik xüsusiyyətləri mükəmməl bir şəkildə hiss etdiyini sübut edə bilir. Unutmamaq lazımdır ki, o, Azərbaycanda klassik muğam sənətinin beşiyi olan Qarabağda, gözəl Şuşa şəhərində dünyaya gəlmiş və ən gənc yaşlarından muğam sənəti, xalq mahnılarının sədaları altında böyümüşdür. Muğamların emosional məzmununu gözəl bilən Üzeyir bəy operasında bu xüsusiyyətlərdən məntiqli bir şəkildə istifadə etməklə birlikdə operanın əsas ideya-mövzusunun açıqlanmasına nail ola bilmişdir. Bəstəkarın Müsəlman dünyasında, eyni zamanda Azərbaycanda geniş bir şəkildə intişar tapmış bu əfsanənin opera dilində ifadəsi insanlar üçün cazibədar görünürdü. Daha doğrusu, hələ o dövrdə Üzeyir bəy opera, eyni zamanda ümumiyyətlə *çoxsəsli* musiqi janrları və hadisələri ilə yaxınlığı olmayan geniş dinləyici-tamaşaçı kütləsini yeni-yeni estetik, mədəni dəyərlərə istiqamətləndirmək üçün ilk mərhələdə xalq arasında şöhrət qazanmış və mənəvi-estetik dəyərlərə müraciət olunmasını önəmli sayırdı. Xalqın, geniş kütlələrin musiqili-estetik mədəniyyətini dünya klassik musiqi mədəniyyəti və dəyərləri baxımından izah etməyə çalışan Üzeyir bəy, eyni zamanda məqalə və yazıları, xüsusilə də bədii əsərləri ilə də xalqının maariflənməsi, Avropa və dünya klassik sənətinin, bəşəri estetik dəyərləri qavraya bilməsi yolunu işıqlandırmağa səy göstərmişdir. O, Azərbaycan xalq musiqisinə təməllənən və bəşəri qiymət daşıya bilən yeni musiqi sahələrinin *(opera, balet, operetta, simfoniya, instrumental konsert, xor sənəti və s.)* formalaşdıracağına inanır və "Leyli və Məcnun" operasından başlayaraq ardıcıl olaraq öz yaradıcılığında bu prinsipin həyata keçirilməsinə səy göstərirdi. Zənnimizcə, onun nəzəri səpkidə yazılmış "P.İ.Çaykovski və Azərbaycan musiqisi" əsərinin yazılması da bu düşüncələrindən irəli gəlmişdir. Bəstəkar bu yolda yuxarıda da söylədiyimiz kimi, hər zaman xalqının estetik istək və arzularını, burada qarşıya çıxa biləcək mürəkkəb sosial-mədəni və estetik sorunları da (əsrlərdən bəri kök salmış adət-ənənələr, bədii-estetik dəyərlərə bağlılıq, mühafizəkar güclərin, eyni zamanda aşırı dini qrupların baskıları, musiqimizin əsasən monodik şəkildə inkişafı və s.) həll etməyə çalışırdı. Eyni zamanda xalq üçün yaxın olan mövzuları musiqi nümunələri və melodiyalarını (xüsusilə də muğam parçalarını, aşıq-ozan türkülərini, oyun havalarını və s.) geniş bir şəkildə istifadə edən Üzeyir bəy çoxsəsli musiqinin xalq kütləsi arasında geniş bir şəkildə yayılması və sevilməsi yolunda son dərəcə önəmli sayırdı. Təsadüfi deyil ki, ilk operalarında bəstəkar sırf bu prinsipə riayət etdiyinə görə bir çox maraqlı opera əsərlərini gerçəkləşdirə bildi. "Leyli və Məcnun" (1908), "Şeyx Sənan" (1909), "Rüstəm və Zöhrab" (1910), "Əsli və Kərəm" (1910), "Şah Abbas və Xurşid Banu" (1911), "Şah İsmayıl" (1916) kimi səhnə əsərlərinin bir çoxu günümüzə qədər öz estetik təsir gücünü saxlamaqdadır. Ölməz "Leyli və Məcnun" operası isə 600-dən çox səhnə həyatına baxmayaraq bu gün də Azərbaycan opera səhnəsini rövnəqləndirməkdədir. Əsasən muğam operası kimi dəyərləndirilən bu əsərlərin estetik tərbiyə baxımından da önəmi olduqca böyük idi. İlk aşamada bu əsərlər geniş kütlələri tədricən opera kimi bir mürəkkəb səhnə janrına, onun bədii-estetik prinsiplərinə yaxınlaşdırır, sonradan onları digər dünya klassiklərinin opera əsərlərini də mənimsəyə bilmələri üçün bir zəmin hazırlamış olurdu. Bəstəkarın 1937-ci ildə səhnəyə gətirdiyi opera əsərini mütəxəssislər haqlı olaraq onun və ümumilikdə əski Sovetlər Birliyi dönəmində önəmli bir hadisə olaraq dəyərləndirmələri bir təsadüf deyildi. Üzeyir bəy bu operasında çağdaş opera estetikasına uyğun bütün prinsiplərə riayət edərək son dərəcə milli bir opera əsəri ortaya qoya bilmişdir. Bəstəkar bu əsərin mətnini Türksoylu xalqlar arasında əsrlərdən bəri hörmət qazanmış, eyniadlı ozan-aşıq dastanından almışdır. Böyük vətənsevərlik, mərdlik, cəsarətlilik və təmiz insani duyğuları ifadə edən opera tez bir zamanda böyük rəğbət qazandı. Onun "Bolşoy Tiyatro" kimi dünyaca ünlü bir tiyatroda səhnələşdirilməsi həqiqətən də o dönəmin sosial-mədəni həyatında önəmli bir hadisə kimi dəyərləndirildi və bəstəkar dönəminin ən yüksək ödüllərinə layiq görüldü. Əsərdə professional bir şəkildə yazılmış ariyalar, duetlər, kvartetlər, reçitativlər, xor və orkestr parçaları və s. ilə rastlaşırıq. Bəstəkarın çoxsəsli musiqinin bu mürəkkəb janr və sahələrinin estetik təbiətinə dərindən sahib olması, əsərin ümumi dramaturgiyası və ideya-məzmununa uyğun olaraq onlardan faydalana bilməsinə şahid ola bilirik. Bununla belə operanın ən önəmli yönlərindən biri də odur ki, əsərin musiqi dili tamamilə milli musiqi intonasiyalarına, onun ritmik özəlliklərinə təməllənməkdədir. Bəstəkar yazılarının birində operada aşıq-ozan musiqisinin estetik xüsusiyyətlərindən geniş bir şəkildə istifadə etdiyini etiraf etmişdir. Üzeyir bəy bu əsərin də xalq musiqimizin, özəlliklə də aşıq sənəti və musiqisinin hüdudsuz potensial-estetik imkanlarını üzə çıxara bilir, zəngin xalq musiqisinin çoxsəsli musiqi mədəniyyətinin inkişafı və formalaşması yolunda nə qədər önəmli olmasını sübuta yetirmiş olur. Bəstəkar hər zaman xalq musiqisinin, folklor sənətinin tükənməz bir estetik qaynaq olduğuna inanır və bu yolda M.İ.Qlinka, P.İ.Çaykovski, eyni zamanda V.A.Motsart və L.V.Bethoven kimi böyük Avropa bəstəkarlarının yaradıcılıq təcrübəsini dərindən öyrənir və ondan ustalıqla faydalanmağa çalışırdı. Hətta xalq çalğı alətləri üçün bəstələdiyi II Fantaziyasında V.A.Motsartın "Do major pianino sonatası"nın təsiri altında bəstələdiyini açıq bir şəkildə hiss etmək olur. "Koroğlu" operası günümüzə qədər Azərbaycan çoxsəsli musiqi mədəniyyətinin zirvəsini təşkil etməkdədir. Bu əsərin ifasında xüsusi xidmətləri olmuş tanınmış solist (bir zamanlar İtaliyada da təhsil almış) Bülbülün rolunu da xüsusilə

qeyd etmək lazımdır. Koroğlunun ariyası mütəxəssislərin də haqlı etirafına görə həqiqətən onun ifasında öz ən yüksək bədii zirvəsinə çata bilmişdir. Nigar rolunun ifası da Xalq artisti, opera solisti Firəngiz Əhmədovanın məharətli ifasında hafizələrdə qalmaqdadır. Operanın filmə alınması da musiqili filmlər arasında önəmli bir mədəni hadisəyə çevrilmişdir. Təbii ki, bu yolla da operanın bir çox ölkələrdə yayılması və sevgi qazanması mümkün olmuşdur. Bu opera, eyni zamanda bəstəkarın digər əsərlərinin ifaçılarının bir sənətkar kimi inkişafı və formalaşmasında da oynadığı müstəsna rol hər zaman diqqət çəkmişdir. Maraqlıdır ki, bəstəkarın əsərlərini dəfələrcə belə ifa edən sənətkarlar hər dəfəsində Üzeyir dühasına, nadir istedadına heyran qaldıqlarını dilə gətirir, hər dəfəsində Üzeyir bəyin əsərlərinin tükənməz bədii-estetik təravətinin, emosional gücünün artmasını qeyd edirdilər. Böyük sənətkar Bülbül Koroğlu rolunu 400-dən çox dəfə oynamasına baxmayaraq hər dəfəsində bu böyük bəstəkarın istedadı qarşısında heyran qaldığını etiraf etmişdir (Bax: "Slovo ob Uzeire Gadjibekove", Elm, Baku 1985, s. 126). Buna bənzər bir fikri tanınmış aktyor Ə.Hüseyinzadə də söyləmişdir. Onun etirafına görə o, "Arşın mal alan" musiqili komediyasında Sultan bəyin rolunu 625 dəfədən çox oynamasına rəğmən hər dəfəsində bundan gerçək bir həzz almaq idi (Bax.: A.k.ə., s.72.). Bu qəbildən olan misalları siyahısını artırmaq da mümkündür. Fəqət onları ifadə etməklə bir daha Üzeyir Hacıbəyli əsərlərinin uzunömürlülüyünü, xalqın və sənətkarların əbədi sevgisini qazana bilməsi gerçəyini xatırlatmaq istərdim. Lakin bəstəkarın yaradıcılıq fəaliyyətini yalnız Azərbaycan mədəniyyəti çərçivəsi ilə məhdud etmək yanlış olardı. Dünyanın bir çox tanınmış mədəniyyət və sənət adamları, xüsusilə də musiqişünaslar və bəstəkarlar onun sənətinə verdikləri yüksək dəyər bir daha bu fikirlərin yanlış olmadığını təsdiq etməkdədir. Onlardan bir çoxunu örnək verməkdə fayda var. Tanınmış musiqi nəzəriyyəçisi Georgiy Keldış Üzeyir Hacıbəylini sovet musiqisinin təməl daşlarını qoyanlardan biri hesab edirdi (Bax: A.k.ə, s.119). XX əsrin öndə gələn bəstəkarlarından olan Dm.Şostakoviç isə haqlı olaraq Üzeyir Hacıbəylini Azərbaycan Sovet musiqi mədəniyyətinin banisi (yaradıcısı) hesab edirdi. Hətta erməni Aram Xaçaturyan yaradıcılıq sürəcində Üzeyir bəyin onun üçün bir müəllim və ilham qaynağı olduğunu göstərməklə birlikdə, onun çoxyönlü fəaliyyətinə də diqqət çəkərək bəstəkarın ilk dəfə Şərq xalq çalğı orkestri meydana gətirdiyi və burada çoxsəslilik yarada bilməsini xüsusi olaraq qeyd etmiş, Üzeyir bəyin yeni təsvir-ifadə vasitələri, tembr *(tın)* xüsusiyyətləri yolundakı arayışlarına diqqət çəkmiş bir daha bəstəkarın ilk dəfə olaraq Şərq və Avropa musiqi alətlərinin bədii sintezinə nail olmasını da göstərmişdir. Tanınmış özbək bəstəkarı və Xalq artisti Şərif Ramazanov isə açıq bir şəkildə qeyd edirdi ki, "Özbəkistanın musiqi mədəniyyətinin formalaşması və inkişafında Üzeyir Hacıbəylinin böyük rolu var. Özbək gəncliyi Ü.Hacıbəyli yaradıcılığından öyrənmiş və yenə də öyrənməkdədir. Özbəkistanın musiqi məktəblərinin təhsil proqramlarında bu yaradıcılığın yeri olduqca böyükdür" (Bax.: A. k .ə., s.199). Gerçəkdən də bəstəkarın əsərlərinin təsir gücü və milli çoxsəsli musiqi mədəniyyətinin inkişafı yolunda önəmli bir örnək, yol göstəricisi olması ilə əlaqədar bir çox əcnəbi musiqiçilər və sənət adamlarının fikirləri ilə qarşılaşırıq. Məsələn, Üzeyir bəyin "Arşın mal alan" musiqili komediyasının vaxtilə İranda böyük əks-səda yaratması haqqında bir çox yazılar sözlərimizi təsdiq etməkdədir. Bu yazılarda əsərin, onun emosional musiqisinin seyirçilərlə təmas saxlamaq, onlarla yaxınlaşmaq yolunda teatr işçiləri üçün nə qədər önəmli bir bədii vasitə olması da vurğulanmaqda idi. Əsərin İranda tamaşasını gerçəkləşdirmiş quruluşçu-rejissor Ahmet Humayuni bir daha qeyd edirdi ki, "Biz Üzeyir Hacıbəyovun ölməz "Arşın mal alan" məşhur komediyasına təsadüfən müraciət etməmişik. Televiziya ilə "Arşın mal alan"ı göstərməklə biz teatrı öz seyirçilərimiz ilə yaxınlaşdırmaq istəyirdik. Bundan ötrü teatr seyirçidən arxada yox, öndə getməlidir. Bu baxımdan "Arşın mal alan" komediyasından həyati əsər tapmaq çətin idi" (Bax.: Azerbaydjan za rubejom. Referativnıy jurnal, Baku, 1975, vıp.3, s.210-211). Xatırlatmaq lazımdır ki, adını qeyd etdiyimiz musiqili komediya Türkiyədə də müxtəlif şəhərlərdə, bölgələrdə öz səhnə təcəssümünü görmüş, seyirçilərin sevgisini qazanmışdır. Əsərin bəzi musiqi parçaları isə tez-tez konsert salonlarında, televiziya verilişlərində və s. səslənməkdədir. Bu əsərlərin səhnələşdirilməsində, eyni zamanda Türkiyədə səhnə üzü görməsində Üzeyir bəy sənətinin dərin bilicisi, istedadlı və tanınmış rejissor Prof. Əflatun Neymətzadənin rolunu da xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Xüsusilə də bu komediyanın vaxtilə Mersin Opera və Balet Teatrının açılış törəni münasibətilə səhnələşdirilməsini önəmli mədəni hadisə kimi qiymətləndirmək mümkündür. Üzeyir Hacıbəylinin komediyalarının adətən Şərq xalqlarının günlük yaşam tərzinə, psixologiyasına, sosial problemlərinə, mənəviyyatına, əxlaq prinsiplərinə, estetik ideallarına cavab verməsi səbəblərindən dolayı bu xalqlar tərəfindən asanlıqla anlaşılır və sevilirdi. Xatırlatmaq lazımdır ki, musiqi komediyalarının ssenarisini (mətnini) də bəstəkar özü yazırdı. Təkcə bu ssenarilər belə böyük simanın ədəbiyyat dünyasında qalmasına kifayət edə bilərdi. Zamanı üçün aktual mövzulara diqqətçəkən bəstəkar (qadın azadlığı, sosial ədalət, məlumatsızlıq və s.) Şərq xalqlarının yaşam tərzi üçün səciyyəvi olan bir çox ortaq xüsusiyyətləri üzə çıxarır, mənfi halları (simiclik, qorxaqlıq, həmçinin zamanını keçirmiş nikah qaydalarını, hər şeyin pula, gücə dayanması inancını və s.) gülüş və mizah yolu ilə qamçılaya bilir. Bu musiqili komediyalarda bəstəkarın gülüşün mürəkkəb psixologiyasına *(incə yumor, satira, qroteks, ironiya)* dərindən sahib olması kimi istedadları da üzə çıxarır. Maraqlıdır ki, bu baxımdan bəstəkarın bütün türk dünyasında gülüş kateqoriyasının ifadəçisi sayılan Nəsrəddin Hocanın, eyni zamanda da ata sözlərinin, xalq tapmacalarının, bayatılarının örnəklərindən yaradıcılıqla faydalana bilmişdir. Bu baxımdan Üzeyir bəyin görkəmli rus yazıçısı, tanınmış mizah ustası Qoqol yaradıcılığını da dərindən bilməsi, xüsusilə də onun "Müfəttiş" komediyası ilə olan yaxın tanışlığını da qeyd etmək yerində oldurdu deyə düşünürük. Maraqlıdır ki, bəstəkar komediyalarında yer almış surətlərin hər biri üçün xarakteristik olan musiqi parçaları tapa bilmiş və bizə görə Azərbaycan musiqi mədəniyyətində ilk dəfə *"müzikal komizm"* anlayışını da ortaya qoymuşdur. Bu əsərlərdə və ümumilikdə bəstəkarın digər əsərlərində mətn ilə musiqinin qarşılıqlı vəhdəti hər zaman yüksək bir professionalıqla gerçəkləşdirilməkdədir. Hətta mürəkkəb xor üçün yazılmış əsərlərində belə (məsələn, "Koroğlu" operasından "Çənlibel" və "Axşam oldu, hey" kimi çoxsəsli xor parçalarında olduğu kimi) bu dialektik, bədii vəhdətə şahid ola bilirik. Heç şübhəsiz, belə bir yaradıcı sintez bəstəkarın mətnə şəxsən müdaxilə etməsi, burada işi mətn yazarının üzərinə buraxmaması ilə də izah etmək mümkündür. Üzeyir bəy demək olar ki, bütün səhnə əsərlərinin mətn yazarlığını üzərinə almış, yalnız "Koroğlu" operasının ssenarisinin gerçəkləşdirilməsində tanınmış sənət və elm adamı R.Təhmasibin iştirakına razılıq vermişdir. Heç şübhəsiz, burada da tarixi-qəhrəmanlıq dastanımız olan "Koroğlu" əsərinin müxtəlif səhnələrlə dolu mürəkkəb janrlar və hadisələr (süjet, obrazlar aləmi, qəhrəmanların psixoloji vəziyyəti və s.) opera estetiyi baxımından gözdən keçirilməkdədir. Bu baxımdan, Üzeyir bəyin mətnə müdaxilə etməməsi mümkün deyildi. Bəstəkarın "Koroğlu" kimi "Arşın mal alan", "Məşədi İbad" komediyaları da kino sənəti dilinə çevrilmiş və dünyanın bir çox ölkələrində müvəffəqiyyətlə sərgilənmişdir. "Arşın mal alan" əsərinin vaxtilə ABŞ-da belə filmə alınması bir gerçəkdir. Bəstəkarın bu musiqi komediyası isə bolqar, türk, polşa, fars, ingilis, fransız dillərində səhnələşdirilməkdədir. Üzeyir bəyin əsərlərinin dünyanın müxtəlif qitələrində sevgi ilə qarşılanmasının bir səbəbi də onların ideya-məzmunu və musiqisinin bəşəri səviyyəyə yüksələ bilməsi, müxtəlif millətlərdən, mədəniyyətlərdən olan tamaşaçıların, dinləyiçilərin bədii-estetik tələbatını ödəyə bilməsi ilə izah etmək mümkündür. Üzeyir bəy hər zaman xalqının istək və arzuları, sosial-estetik problemləri, tarixi və günlük yaşamı ilə yaxından maraqlanan bir şəxsiyyət idi. Onun onlarca sənət adamlarına, xüsusilə də musiqiçilərə olan atalıq qayğısı, eyni zamanda yüksək pedaqoji fəaliyyəti haqqında az yazılmayıb. O, Azərbaycan musiqiçiləri - bəstəkarları, ifaçıları, solistləri, musiqişünasları üçün bütün bir məktəb idi. Onun fikirləri və təsiri altından çıxmış görkəmli maestro, bəstəkar Niyazini, tanınmış opera artisti Şövkət Məmmədovanı, Bülbülü, bəstəkarlardan Əşrəf Abbasovu, Süleyman Ələsgərovu, Fikrət Əmirovu, M.S.İsmailovu, Ə.Hüseynzadəni və onlarca adları sıralamaq mümkündür. Fəqət bu baxımdan bu böyük simanın fəaliyyətini təkcə Azərbaycanla məhdud etmək də doğru olmazdı. Üzeyir bəy milliyyətindən, irqindən asılı olmayaraq bütün istedadlı insanlara əl uzatmağa, onları dəstəkləməyə, yeri gəldikdə təhsilləri ilə maraqlanmaqda, bəzən maddi yardımda belə olmaqdan da çəkinmirdi. Məsələn, onun vaxtilə gənc, hələ o qədər də tanınmayan pianoçu Svyatoslav Rixteri Bakıya dəvət etməsi, onun solo konsertini təşkil etməsi, bu gəncin gələcəkdə böyük musiqiçi olacağına inanması faktı söylədiklərimizi təsdiq etməkdədir (Bax.: Slovo ob Üzeire Gadjibekove, s.162). Gerçəkdən də S.Rixter gələcəkdə XX əsrin ən öndə gələn pianoçularından birinə çevrilmiş, dünya konsert salonlarında klassik bəstəkarların ən mükəmməl ifaçılarından biri kimi şöhrət sahibi olmuştur. Bu baxımdan əski Sovetlər Birliyi dönəmində uzun müddət SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının sədri olmuş tanınmış bəstəkar, Xalq artisti Tixon Xrennikovun sözləri də maraq doğura bilir: "Üzeyir bəy Sovet musiqisinin klassikidir. Mənim ona xüsusi bir münasibətim var, çünki o, hələ mənim yaradıcılıq fəaliyyətimin ilk mərhələlərində mənə dəstək olmuş, mənim yanımda olmuşdur. Bunu mən "Tufana doğru" operamı tamamladığım zaman hiss etdim. O zaman Ü.Hacıbəyov aktiv bir şəkildə bu ilk əsərimin müdafiəsinə qalxdı, çünki bəziləri Sovet operasında mahnı istiqamətinin (cərəyanının) əleyhinə idilər. Mən yaradıcılığımın ilk aşamalarında mənə mənəvi dəstək olmasından dolayı Üzeyir Hacıbəyova dərin minnətdarlığımı bidirirəm (Bax.: Slovo ob Üzeire Gadjibekove, s.189). Üzeyir bəy hər zaman dönəminin öndə gələn, xalqın taleyi ilə yaxından maraqlanan ziyalılar və sənət adamları ilə yaxınlıq etməyi önəmli sayırdı. Onun hələ XX əsrin əvvəlindən Rusiya və doğu ölkələrində ad qazanmış "Molla Nəsrəddin" dərgisinə xidmət edən Azərbaycan ziyalıları ilə mənəvi yaxınlığı və dostluğu onun yaradıcılıq həyatının önəmli bir parçasını təşkil etməkdə idi. Xüsusilə də Cəlil Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Əzimzadə, M.Haqverdiyev və başqaları ilə olan yaradıcılıq əlaqələri, eyni zamanda bu dərgidə satirik və yumoristik yazılarla çıxış etməsi heç şübhəsiz, irəlidə onun bədii-estetik görüşlərinin formalaşmasına yaxından təsir göstərmişdir. Daha sonralar onun M.S.Ordubadi kimi tanınmış yazar və XX əsr Azərbaycan poeziyasının nadir şəxsiyyətlərindən sayılan şair Səməd Vurğun ilə olan dostluğu hər zaman yaradıcılıq axtarışlarının davam etdirilməsinə və yeni-yeni əsərlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Bəstəkarın İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Səməd Vurğunun sözlərinə yazdığı "Yaxşı yol, "Vətən Ordusu", "Şəfqət bacısı" kimi mahnıları vətənsevərlik, nikbin ruh halı ilə ayrılmaqdadırlar və günümüzə qədər öz estetik təravətini saxlamaqdadır. Üzeyir Hacıbəyov yaradıcılıq fəaliyyətindən heç bir zaman ayrılmayan, eyni zamanda paralel olaraq xalqının həryönlü maariflənməsi yolunda əlindən gələni əsirgəmirdi. Onun musiqi tərbiyəsi sahəsindəki ardıcıl səyləri, təhsilin fasiləsiz olması, professional biliklərə təməllənməsi, bu sahədə musiqi məktəblərinin, musiqi liseylərinin və nəhayət, konservatoriyanın fəaliyyət göstərməsini önəmli sayır, bu istiqamətdə yorulmaz səylərini davam etdirirdi. Xüsusilə də Azərbaycanda konservatoriyanın formalaşması və inkişafını haqlı olaraq onun adı ilə bağlayırlar. Həqiqətən də Üzeyir bəyin rektoru olduğu konservatoriyanın (hazırda Azərbaycan Dövlət Bakı Musiqi Akademiyası) professional səviyyəsini yüksəltmək üçün ən istedadlı, işini gözəl bilən musiqiçiləri, pedaqoqları konservatoriyaya dəvət etmiş, təlim-təhsil prosesində onların bilinç və təcrübələrindən faydalanmağı önəmli bilmişdir. Üzeyir bəyin şəxsi təşəbbüsü ilə Bakı Konservatoriyasına Prof. Rudolf kimi görkəmli harmoniya müəllimi, Bretanitskiy kimi skripka müəllimi, Knyazkov kimi fleyta, Brenner və Şaroyev kimi pianino pedaqoqları və musiqiçiləri dəvət olunmuş, artıq o zamanlar belə şöhrət qazanmış Qlier kimi bir bəstəkar dəvət edilmişdir. Xatırlatmaq lazımdır ki, Qlier gələcəkdə təxminən 30 Azərbaycan mahnısından istifadə edərək "Şahsənəm" operasını yazmış və Azərbaycan Opera və Balet Teatrının səhnəsində onun tamaşasını gerçəkləşdirə bilmişdir. Bu opera mütəxəssislərin də haqlı etirafına görə Azərbaycanda çoxsəsli musiqinin, eyni zamanda musiqi ifaçılığının